

Nana Palinić

RIJEČKA KAZALIŠTA

HRVATSKO
NARODNO

RIJEČKA KAZALIŠTA

Nastanak, kontinuitet i značenje kazališnih zgrada i scenskih prostora u razvitku urbane strukture grada

Nakladnici

Državni arhiv u Rijeci

Sveučilište u Rijeci
Građevinski fakultet u Rijeci

Urednik
Goran Crnković, prof.

Recenzenti
dr. sc. Vladimir Bedenko
dr. sc. Julija Lozzi Barković

Posebno izdanje Državnog arhiva u Rijeci, svezak 26

Objavljivanje knjige pomogli su
Ministarstvo kulture Republike Hrvatske
Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta Republike Hrvatske
Sveučilište u Rijeci
Zaklada Sveučilišta u Rijeci
Grad Rijeka

Nana Palinić
RIJEČKA KAZALIŠTA

nastanak, kontinuitet i značenje kazališnih zgrada i scenskih prostora u razvitku urbane strukture grada

Za nakladnike
Goran Crnković, prof.
dr. sc. Ivana Štimac Grandić

Lektura
Dušanka Starčević, prof.

Fotografije
Duje Kalajžić
Nikola Kurti
dr. sc. Nana Palinić
Ranko Dokmanović
Milko Volarić
Toni Šaina

Priprema i presnimci arhivskih nacrtā
Boris Zakošek
Zvonimir Mandekić
Ante Ljubičić
dr. sc. Nana Palinić

Prijevod
mr. sc. Ante Lakoš
Severino Korlević

Kazala
dr. sc. Nana Palinić
Domagoj Palinić

Tehnički i likovni urednik
Branko Lenić, prof.

Računalna obrada
Branko Lenić, prof.

Tisak
Tiskara Zelina

Naklada
500 primjeraka

Tiskanje dovršeno u travnju 2016.

Prodajna mjesta:
Knjižara Ribook, Ul. Janeza Trdine 9, Rijeka
Knjižara Profil, Užarska ul. 1, Rijeka
Knjižara Profil, Tower centar, Ul. Janka Polića Kamova 87, Rijeka
cijena: 250,00kn

KAZALO

Predgovor	11
UVOD	13
Predmet istraživanja	13
Dosadašnja istraživanja	14
Problem istraživanja	15
Obrazloženje strukture	15
Općenito o povijesti kazališta	16
PRAPOVIJEST I ANTIKA	25
Situacija na teritoriju Hrvatske	25
Riječka situacija	25
Prapovijest i antika: zaključak	29
SREDNJI VIJEK I RENESANSA	31
Situacija na području Hrvatske	31
Riječka situacija: povijesni okvir i urbanistički razvoj	31
Liturgijske i poluliturgijske igre	34
Srednji vijek i renesansa: zaključak	34
BAROK	37
Situacija u Hrvatskoj	37
Rijeka u 17. i 18. stoljeću	37
Isusovačko školsko kazalište (1629.)	39
Pučko kazalište na Millerovom trgu	48
Drveno kazalište na Dolcu – prvo kazalište izvan zidina	50
Inicijative za gradnju stalnog zidanog kazališta	54
Kazalište <i>Bono-Gerliczi</i> (1764.-1766.)	55
Dosadašnja istraživanja	55
Izvori za rekonstrukciju lokacije i izgleda kazališta	57
Lokacija i gabariti	61
Izgled kazališta	69
Vlasnici i projektanti	72
Konačna sudbina kazališta	73
<i>Teatro Nobile</i> (1783.)	73
Novopronađeni nacrt	73
Ime: <i>Teatro Nobile</i>	75
Lokacija i orijentacija	77
Barok: zaključak	79
KLASICIZAM	81
Situacija u Hrvatskoj	81
Rijeka u prvoj polovici 19. stoljeća	81
Adamićevo kazalište (1798.-1805.)	82
Adamićevo kazalište u literaturi	82
Izvori istraživanja	85
Urbanistički položaj kazališta	86
Projekt kazališta iz 1898. godine	89
Promjene idejnog projekta – izmeju 1798. i 1805. godine	94
Promjene izvornog izgleda kazališta od 1805. do 1883. godine	98
Snimak postojećeg stanja iz 1882. godine	113
Rekonstrukcija izgleda kazališta	126
Projekt rekonstrukcije i konačna sudbina kazališta	149
Male scene	165
Casino Patriottico (1845.) i Narodna čitaonica (1850.)	165
Ljetna kazališta	169

Amfiteatar <i>Zoppetti</i> (1843.)	170
Dnevno kazalište <i>Iuchi</i> (1853.)	171
Ljetno kazalište <i>Lavoratori</i> i Ljetno kazalište <i>Giustini</i> (1856.)	172
Ljetno kazalište <i>Olivieri</i> (1861.)	175
Arena <i>Lamberger</i> (1862.)	177
Klasicizam – zaključak	177
HISTORICIZAM	183
Situacija u Hrvatskoj	183
Rijeka u drugoj polovici 19. stoljeća	183
Kazališta u razdoblju historizizma u Rijeci	186
Općinsko kazalište – <i>Teatro Comunale</i> (1883.-1885.)	189
Općinsko kazalište u literaturi	189
Određivanje lokacije	194
Izbor projekatnata	199
Projekt kazališta	201
Gradnja kazališta	219
Promjene na kazalištu nakon izvedbe	242
Značenje	244
Kazalište i Amfiteatar <i>Ricotti – Fenice</i> (1874.-1901.)	244
<i>Teatro Ricotti</i> (1874.)	246
Amfiteatar <i>Ricotti – Fenice</i> (1880.)	249
Male scene i kazališta neprofesionalnih udruženja	259
Teatro (Sala) <i>Jugo</i> (1874.)	259
Sala <i>Armonia</i> (1883.)	263
Filodrammatica (1890.)	265
Trsatska čitaonica (1897.)	274
Kazalište u Hotelu Sušak (1900.)	278
Dom radničkog društva Sloga Zamet (1901.)	283
Ljetna kazališta	285
Amfiteatro <i>Gelich – Teatro Emeronitio</i> (1870.)	285
Arena Nava (1872.)	288
Ostala ljetna kazališta	289
Historicizam: zaključak	291
SECESIJA	295
Situacija u Hrvatskoj	295
Rijeka u prvoj četvrtini 20. stoljeća	295
Kazališta u razdoblju secesije	298
Teatro <i>Fenice</i> (1911.-1914.)	298
Nastanak: projekt i gradnja	299
Promjene na kazalištu nakon izvedbe	327
Pitanje autorstva	331
Značenje	333
Male scene	340
Kino-kazalište <i>Parigi</i> (1908.)	340
Teatro <i>Thalia</i> (1910.)	346
Kazalište <i>Salezijanskog samostana</i> (1910.)	351
Kino-kazalište <i>Argentina</i> (1911.)	354
Kino-kazalište <i>Salon Margherita</i> (ex kino <i>Olimpo</i>) (1911.)	359
Teatro <i>Apollo</i> (1912.)	361
Kazalište u Ubožnici braće <i>Branchetta</i>	364
Kazalište u Milosrdnom dječjem prihvatilištu na Školjiću (1914.-1916.)	369
Ljetna kazališta	370
Prijedlog ljetne pozornice na Potoku (1904.)	372
Arena <i>Odeon</i> (1913.)	373
Ljetno kazalište u Kupalištu <i>Quarnero</i> (1913.)	376
Secesija – zaključak	378

MODERNA	381
Situacija u Hrvatskoj	381
Međuratno razdoblje u Rijeci i Sušaku	381
Kazališta moderne u Rijeci	384
Hrvatski kulturni dom na Sušaku (1934.-1947.)	384
Hrvatski kulturni dom u literaturi	384
Ideje, prijedlozi i projekt Narodnog Doma iz 1925. godine	385
Rješenje pitanja lokacije i raspis Natječaja	390
Natječaj za gradnju Hrvatskog kulturnog doma	392
Projekt Narodnog doma Josipa Pičmana	403
Izmjena izvornog projekta i izvedba <i>Alfreda Albinija</i>	414
Male scene	423
Teatro varietà <i>Romano</i> (1921.)	423
Kazalište <i>Dopolavora</i> Državnih željeznica (1927.)	425
Teatrino <i>Cappuccini</i> (1928.?)	427
Kino-kazališta u Tvornici duhana (1928., 1930.)	432
Društveni dom u Manzonijevoj ulici (ex <i>Via Manzoni</i>)	433
Društveni dom u Zvonimirovoj ulici (ex <i>Viale Benito Mussolini</i>)	435
Rejonski Društveni dom <i>Sv. Vid</i> (1931.)	436
Sokolski dom <i>Zamet</i> (1934.)	438
Rejonski društveni dom <i>Kozala</i> (1935.)	440
Kino-kazalište <i>Dopolavora</i> <i>Rafinerije R.O.M.S.A.</i> (1937.)	444
Kino-kazalište <i>Tvornice</i> <i>Torpeda Whitehead & Co.</i>	447
Kazalište <i>Dopolavora</i> <i>Brodogradilišta Cantieri Navali del Quarnero</i> (1937.)	448
Kino <i>Luxor</i> i Kazalište <i>Viktora Cara Emina</i> (1937.-1947.)	450
Ljetna kazališta	455
Zaključak	456
ZAKLJUČNA RAZMATRANJA	459
Kazališni spektakl	459
Kazališta i scenski prostori	459
Urbani položaj	460
Konstrukcija i tehničke inovacije	462
Urjecaji	463
Zaključak	464
IZVORI I LITERATURA	467
Izvori	467
Literatura	468
Objašnjenje kratica	477
KAZALO OSOBNIH IMENA	478
SAŽETAK - SUMMARY – RIASSUNTO	487
Sažetak	487
Summary	489
Riassunto	491
BIOGRAFIJA	493
RIJEČKA KAZALIŠTA - plan	494
LJETNA KAZALIŠTA I SCENSKI PROSTORI NA OTVORENOM - plan	496
ZAHVALE	498

PREDGOVOR

U znanstvenoj monografiji dr. sc. Nane Palinić, nastaloj temeljem njene doktorske disertacije, istraženi su, detaljno prezentirani i studiozno obrađeni nastanak, kontinuitet i značenje kazališnih zgrada i scenskih prostora u urbanom razviku grada Rijeka. Autorica je ovoj problematici pristupila na izuzetno sveobuhvatan način, uočavajući neobičajnu brojnost i neprekinuti kontinuitet kazališnih zgrada i scenskih prostora u gradu Rijeci, prepoznajući ga kao svojevrsni fenomen koji Rijeku ističe u nacionalnim ali i u širim okvirima. Rad dokumentira i obrađuje kontinuirano postojanje prostora kazališne namjene na području Rijeka od srednjeg vijeka do danas, istražuje izgradnju izuzetnog, u relativnom i apsolutnom smislu najvećeg broja kazališnih i scenskih prostora na teritoriju Hrvatske u promatranom razdoblju, te sagledava i objašnjava taj fenomen u kontekstu društvenih, političkih, ekonomskih i kulturnih prilika.

U uvodnom dijelu rada obrazložena je tema i postavljena znanstvena hipoteza rada. Iznesen je pregled dosadašnjih istraživanja ove teme, na koje se ovaj rad oslanja ali koje i kritički sagledava te uočava svojevrsni nedostatak i problem. Dosadašnja istraživanja, naime, pretežno obrađuju tek pojedinačne, i to mahom tek najvažnije kazališne objekte, čime izostaje integralno i sintetsko sagledavanje raznovrsnih prostora scene, a time i uočavanje njihove brojnosti i kontinuiteta te njihovo sagledavanje kao specifičnog i znakovitog kulturnog i urbanog fenomena. Iz tog se kritičkog uvida formira tada integralni i sintetski pristup i karakter ovog rada. U uvodu je također izneseno i obrazloženje strukture teksta, te dan sažeti prikaz opće povijesti kazališta i scenskih prostora, kao neophodni širi kontekst za analizu riječkih primjera i situacija.

Glavni dio rada podijeljen je na sedam kronološko-stilskih cjelina kojima je obuhvaćeno razdoblje od prapovijesti i antike do moderne. Unutar svake povijesno-stilske cjeline prvo je predstavljena šira situacija u razvoju kazališnih prostora u Hrvatskoj, a potom obrađena političko-gospodarska, društveno-kulturna i urbanističko-arhitektonska situacija u samoj Rijeci, kao nužna pozadina za razumijevanje pojedinih primjera. U tako sagledanom širem kontekstu promatraju se i analiziraju konkretni primjeri scenskih prostora i kazališnih zgrada pojedinog razdoblja. Ti se pojedinačni primjeri prezentiraju u cjelokupnoj, do u detalja sagledanoj i istraženju genezi njihova nastajanja – od etape projekta, diskusije, natječaja, promjena projekta, izgradnje, urbanističkog položaja i značenja, društvenog i kulturnog značaja, percepcije javnosti, života objekta te eventualno različitih faza rekonstrukcija i promjena. Svi obrađeni primjeri, osim njihove detaljno razrađene pojedinačne arhitektonske povijesti, promatraju se u kontekstu grada, kao poticaji za njegovo urbanističko planiranje i kao generatori njegova konkretnog razvoja i rasta.

Važno je istaknuti da su ovim radom obuhvaćena ne samo velika i dosad već uglavnom poznata i djelomično obrađena kazališta, već i do sada neistražena manja kazališta – varijetei, kina-kazališta, neprofesionalna kazališta i ljetne pozornice, koja su u kulturno povijesti i životu grada odigrala vrlo važnu ulogu. Na taj način dobivena je slika o sveukupnom značaju i ulozi objekata ove namjene za razvoj i povijest grada. U svakom razdoblju postoji veći broj kazališta različitog oblika i karaktera koji ciljaju na različitu publiku, to jest na razne slojeve stanovništva od gradske aristokracije i plutokracije do više-manje pučkih kazališta.

Za sve obrađene primjere važno je naglasiti da su postavljeni u širi – nacionalni i internacionalni kontekst, u komparaciju sa sličnim objektima u susjednim regijama, kao i s onima koji su im prethodili, te da je na taj način provedena studija utjecaja i evolucije ideja. Također je važno da je za sve primjere istražena i evolucija njihovog urbanog položaja te njihov utjecaj na razvoj urbane strukture grada. Na ovako kompleksan, sveobuhvatan i detaljan način istraženi su primjeri svih povijesno-stilskih razdoblja – prapovijesti i antike, srednjeg vijeka i renesanse, baroka, klasicizma, historicizma, secesije i moderne.

U Zaključku autorica na osnovu provedene sveobuhvatne analize argumentirano i suvereno potvrđuje svoje uvodno postavljene teze, i kroz sagledavanje posebno akcentuirane problematike kazališnog spektakla, konstrukcije i tehničkih inovacija, urbanog položaja i značaja kazališnih zgrada, te najznačajnijih arhitektonskih utjecaja, zaokružuje ovu široku diskusiju, u kojoj je dan uistinu cjelovit i znanstveno utemeljen povijesni pregled nastanka kazališta na riječkom području, koji može služiti kao temelj njihove objektivne valorizacije.

Vladimir Bedenko

Slika na str. 2: Filodrammatica, detalj pročelja (foto DK)

Slika na str. 10: Teatro Fenice, gledalište (foto DK)

UVOD

Prema riječima Mate Suića, *Prisustvo kazališta u nekom gradu otkriva, kao malo koji objekti, atmosferu urbane demografije i kulturnu razinu gradskog stanovništva.*²

Premda autor govori o kazalištu antike, izrečeno se može u potpunosti primijeniti na kazalište u svim razdobljima povijesti.

Kazalište, teatar (grč. *theatron* od *theōmai* – gledam, lat. *theatrum*) je zgrada ili prirodna pozornica za izvođenje scenskih predstava. Dva su osnovna prostora od kojih se sastoji: prostor predstave, odnosno izvođača (scena, pozornica) i prostor gledatelja (auditorij, gledalište) koji su tijekom povijesti postavljeni međusobno u najrazličitije prostorne odnose te kao cjelina prema okolini. Generaliziramo li, možemo utvrditi kako je gradnja ovog tipa javne zgrade, zavisna od čitavog niza faktora i utjecaja, u principu rijetka. Pojava većeg broja kazališta u nekom gradu stoga je neobična i istovremeno poticajna za istraživanje uzroka koji do nje dovode.

Ako je suditi po broju izgrađenih kazališta, može se primijetiti kako Rijeka u nacionalnom, a i širim okvirima (u relaciji s veličinom grada), predstavlja gotovo fenomen. Tijekom povijesti, ubrojimo li uz velika gradska kazališta i ona do sada malo obrađivana – varijetec i kazališta neprofesionalnih udruženja, izgrađeno ih je tridesetak. Kada bismo tome priključili i ljetna kazališta – *arene*, koja se montiralo i demontiralo od sredine XIX. st. do Prvog svjetskog rata gotovo svake godine, broj bi bio i dvostruko veći.

U odnosu na ostale gradove Hrvatske Rijeka se ne izdvaja samo brojnošću kazališnih zgrada i prostora scene, već i neprekinutim kontinuitetom kazališnog spektakla od srednjeg vijeka do danas.

Razlozi su za ovu pojavu, možemo pretpostaviti, višestruki: karakter grada – luke s mnoštvom putnika i stranaca za koje je bilo nužno osigurati prostore za zabavu, hazardne igre i spektakle, poseban lokalni interes za kazalište, ali i specifična politička situacija u kojoj je Rijeka bila poligon interesa nekoliko nacionalnih država, a kazalište često mjesto i sredstvo političke i nacionalne borbe, što je sve rezultiralo multipliranjem ovih građevina.³

Sve prethodno navedeno malo je poznato. U nacionalnoj povijesti kazališta Rijeka, izuzev na jednom mjestu, ni po čemu nije do sada isticana. Razlog je tome što su se dosadašnja istraživanja uglavnom ograničavala na pojedinačne zgrade, a sustavni povijesni pregled nije nikada sačinjen. Superponiranje ranije poznatih i predočenih podataka s novim činjenicama nakon provedenih vlastitih istraživanja dovelo je do zaključka kako je arhitektonska kazališna baština grada ovih karakteristika vrijedna znanstvenog istraživanja i prezentiranja.

Predmet istraživanja

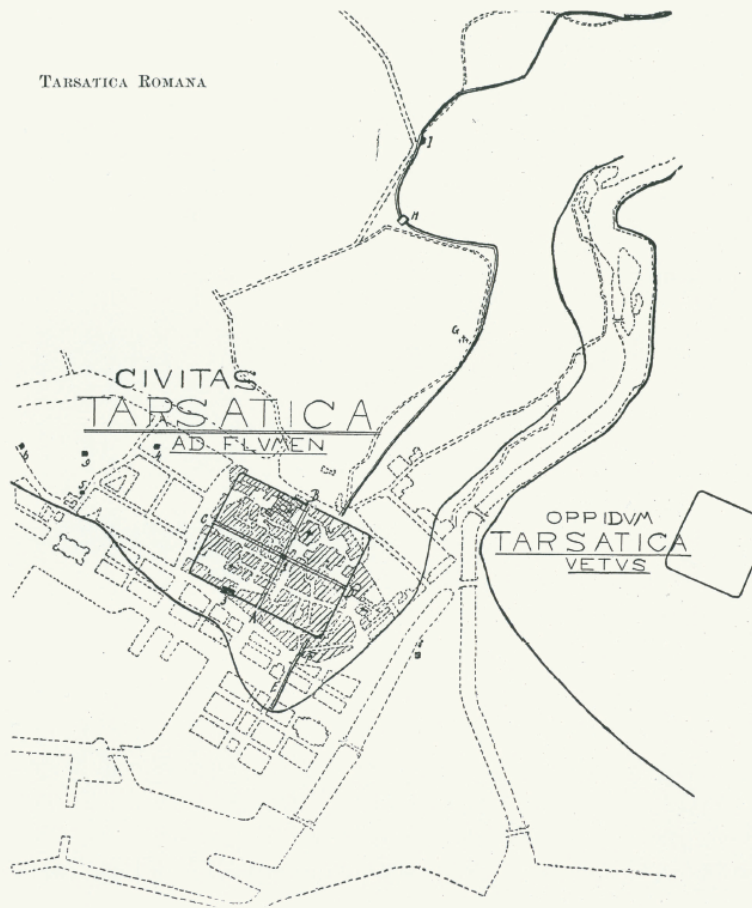
U tom kontekstu determiniran je problem i predmet istraživanja, odnosno postavljena temeljna znanstvena hipoteza - kontinuirano postojanje prostora kazališne namjene na području Rijeke od srednjeg vijeka do danas, te, vezano uz ovaj neprekinuti kontinuitet, specifičnu društvenu, političku i ekonomsku situaciju - izgradnja izuzetnog, u relativnom i apsolutnom smislu, najvećeg broja kazališnih zgrada i scenskih prostora na teritoriju Hrvatske u navedenom razdoblju.

Tako postavljena temeljna hipoteza implicirala je više pomoćnih hipoteza:

- Na primjeru Rijeke nepovoljna nacionalna i kompleksna politička situacija povoljno se odrazilo na izgradnju kazališnih zgrada.
- Razvatak kazališnih zgrada i scenskih prostora Rijeke tekao je usporedno s razvitkom

² SUIĆ, Mate: *Antički grad na istočnom Jadranu*, Institut za arheologiju Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 1976., str. 167.
³ POPOVIĆ, Zorž: *Istorijska arhitekture pozorišta, kazališta, gledališta i teataru Jugoslavije i Europe*, Građevinski fakultet Beograd, Beograd, 1986., str. 436.

Slika na str.12: HNK Ivana pl. Zajca, detalj pročelja (foto DK)

- 1 - Arco.
- 2 - Castello.
- 3 - Sito dei nuovi seavi.
- 4 - Urne al Pomerio.
- 5 - Mosaico della vedova Agape.
- 6 - Colle dei Cappuccini.
- 7 - *Torcular olearum* di Cossala.
- 8 - Lapide.
- 9 - Sepolcreto al Teatro Fenice.

- A - *Porta praetoria*.
- B - " *decumana*.
- C - " *principalis dextra*.
- D - " *sinistra*.
- E - Vallo al mare.
- F - Torre Sokol.
- G - Calvario.
- H - Casotto di guardia (demolito).
- I - *Casula*.
- I. - Il tratto del vallo meglio conservato.

PRAPOVIJEST I ANTIKA

Situacija na teritoriju Hrvatske

U doba najveće dominacije Grčke osvojena su i kolonizirana velika područja Sredozemlja te su, nakon osnivanja naselja i gradnje osnovnih građevina, ponegdje izgrađena i kazališta. Na području Hrvatske otkriveno je samo jedno takvo kazalište – ono u koloniji Issa na otoku Visu. Naselje Issa osnovano je u IV. st. p.n.e., a kazalište, podignuto izvan grada na poluotočiću Prirovo, potječe iz kasnijeg razdoblja, pretpostavlja se iz I. st.

Na teritoriju Hrvatske sačuvani su ostaci nekoliko rimskih teatarar i amfiteatarar – uz amfiteatar (Arenu), antička je Pula (*Pola*) imala i dva teatra, dok je Solin (*Salona*) imao teatar i amfiteatar.

Kako navodi Suić: *nema sumnje da su i mnogi drugi gradovi imali svoja kazališta, na što upućuju rezultati istraživanja*. U Zadru (*Jadera*) su pronađeni arhitektonski elementi koji su pripadali teatru te temelji amfiteatra, dok je u *Naroni* (Vid kod Metkovića) sačuvan natpis koji govori o organizaciji scenskih igara.¹⁰ U Kistanjama su pronađeni ostaci amfiteatra iz I. st. koji je sagrađen uz rimski logor.

Riječka situacija

Zbog oskudno sačuvane povijesne građe za razdoblje prapovijesti i rane povijesti nije moguće dati cjelovit prikaz razvitka scenskih prostora i kazališta u Rijeci, osobito prvih početaka. Možemo samo pretpostaviti da su pojave zabilježene u drugim mjestima bile prisutne i među stanovništvom koje je nekada nastanjivalo ovo područje.

Društvene i kulturne prilike riječke regije na razmeđu dvaju posljednjih milenija prije naše ere (kraj brončanog i početak željeznog doba) slabo su poznate. Autohtono liburnsko stanovništvo živi u naseljima građinskog tipa („gradišće“, „gradac“, „gradina“), naseljavajući povišena, lako branjiva mjesta. U gradu i okolici poznata su naselja na Solinu iznad Martinšćice, Svetom križu, Katarini, Velom vrhu ponad Pulca, na Veloj straži, Bezjakima i Kastvu. Prema Suiću, *pleme Liburna predstavlja dio šire ilirske zajednice s izrazitom materijalnom i dubovnom kulturom, na dosta točno delimitiranom geografskom prostoru što obuhvaća područje od rijeke Raše u Istri do rijeke Zrmanje u Lici i rijeke Krke u srednjoj Dalmaciji*.¹¹ Društveno uređenje karakteriziraju ginckokracija i ostatak matrijarhata te ženski kultovi. Poznate su *Anzotica, Ica, Iria, Jutossica, Latra, Sentona*, lokalna ženska božanstva koja se štiju u okviru jedne teritorijalne zajednice, kao *Magna Mater* pojedinih zajednica.¹² Vesna Jurkić navodi kako se *na istočnoj obali Istre, od rijeke Raše (Arsa) do Trisata (Tarsatica), na području Ilirske Liburnije pojavljuju u natpisima brojna jednočlana ženska imena lokalnih božanstava*.¹³ Jedno od spomenutih 29 božanstava vezano je uz Tarsaticu, a riječ je o Sentoni, čiji je žrtvenik pronađen u Rijeci. Pored nje blizu je Ika (*Ica*), čije identično ime nosi i danas naselje nedaleko Opatije, za koju se smatra da je možda lokalna nimfa izvora i voda. Materijalnih dokaza o ovom božanstvu u samoj lki nema, već su otkrivene dvije zavjetne arc iz II. / III. st. u Plominu i iz I. st. u Puli.¹⁴ Kultne igre i narodne svetkovine Liburna vezane uz ova božanstva nisu do sada poznate – pa stoga niti korijeni kazališta odnosno spektakla na ovom prostoru.

Sjeverni Jadran, naročito područje Kvarnera, dolazi još u VII. i VI. st. p.n.e. u sferu

10 SUIĆ, Mate: n.d., str. 167.

11 SUIĆ, Mate: "Iz mediteranske baštine jadranskih Ilira", *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 1962/63, Zadar 1966., str. 46.

12 *Ibid.*, str. 54, 56.; O tome detaljnije u: JURKIĆ, Vesna: "Autohtoni kultovi u odnosu prema helenističkoj i grčko-rimskoj religiji u antičkoj Istri", *Jadranski zbornik*, sv. 12, Pula-Rijeka, 1982.-1985.

13 JURKIĆ, Vesna: "Kontinuitet ilirskih kultura u rimsko doba na području Istre", *Jadranski zbornik*, sv. 11, Pula-Rijeka, 1979.-1981., str. 160.

14 *Ibid.*, str. 160, 161.

Slika na str 24: *Antička Tarsatica* (Objavljeno u: *Depoli, Guido: La provincia del Carnaro, saggio geografico*)

SREDNJI VIJEK I RENESANSA

Situacija na području Hrvatske

Prošuću zapadnorimskog carstva prostor nekadašnjih rimskih provincija Dalmatia, Panonia i Illyricum zauzimaju Hrvati. Bruno Milčić navodi:

Potpuni rasap Carstva, opća pravna i politička nesigurnost, bijeda i siromaštvo izazvali su uz pomor pučanstva velike migracije tako da su napuštena i ona naselja koja nisu pretrpjela nasilja ni razaranja. Gradovi su odumirali u vlastitim ruševinama.²⁸

Za razliku od antičkih gradova kontinentalne Hrvatske, gradovi na obali, uz sve invazije, bijedu i razaranja, ipak su preživjeli i očuvali veći ili manji urbani i komunalni kontinuitet te u koegzistenciji s novonastalim društveno-ekonomskim i političkim prilikama u zaleđu našli modus vivendi, na što je presudno djelovala činjenica da su se nalazili u sferi ekonomskog i kulturnog utjecaja Bizanta – tada najsnažnijeg čuvara antičkih tradicija.²⁹

Rani srednji vijek i na ovom području obilježen je dominantnom ulogom Crkve u svim sferama života, negiranjem i potiskivanjem kazališta i svih vidova spektakla, ali i pojavom liturgijske i poluliturgijske igre, koje se razvijaju pod utjecajem zapadnog kršćanstva. Od XII. st. zabilježene su igre na narodnim jezicima, a od XV. st. glagoljicom pisana hrvatska skazanja i prikazanja. Prvi spomen liturgijske igre je u Obredniku Zagrebačke biskupije, pisanom oko 1110. g., ali bez dokaza da su igre i izvedene, a sljedeći iz XV. st., i to iz Vrbnika na Otoku Krku.

Poluliturgijske igre: prikazanja, skazanja, misterije i mirakuli vezane su uz Dalmaciju i Primorje, a imaju vjerski i pučki karakter. U XV. st. spominju se crkvene drame na području Zadra, kasnije Šibenika, Splita, Hvara i Dubrovnika, u sjevernom primorju, Kvarnerskim otocima i Istri. U Šibeniku su u XV. st. nastala dva prikazanja *Muka i smrt Spasitelja našega* i *Kako Isus oslobodi su. oce iz limba*. Tkonski zbornik navodi prikazanja *Muka Isukerstova* i *Uskrsnuća Isukerstova* iz 1492. godine. Na Hvaru su crkvena prikazanja doživjela vrhunac u XVII. st., a na cijelom našem području zadržala se čak do XIX. stoljeća.³⁰

U uvjetima stalne turske opasnosti na hrvatskom teritoriju samo se u nekoliko dalmatinskih gradova razvija renesansna kultura, pa tako i kazalište. Prije svega odnosi se to na Dubrovnik, potom Hvar, Korčulu i Pag. U Dubrovniku se kazališne predstave odvijaju na otvorenom, ali i u zatvorenim prostorima privatnih i javnih zgrada, a uglavnom su vezane uz karneval te djelovanje Marina Držića. Hvar je 1612. g. dobio kazalište adaptacijom arsenala iz XIII. stoljeća. Premda postoje dvojbe je li riječ o renesansnom ili već baroknom tipu kazališta, činjenica je da je riječ o prvom kazalištu na hrvatskom teritoriju nakon antike.

Riječka situacija: povijesni okvir i urbanistički razvoj

Razdoblje ranog srednjeg vijeka zbog nepostojanja bilo kakvih nalaza također je teško rekonstruirati. Kada je točno, kako i zašto propala Tarsatica, do danas nije pouzdano poznato. Pretpostaviti je da je stradala u naletima barbara, koji su, rušeći i paleći, brisali i zadnje tragove antičke urbane kulture, nakon čega je uslijedila razgradnja antičkog grada kroz srednji vijek i kasnija razdoblja. Učinjeno je to vrlo temeljito, te se, osim na jednom mjestu – Rimskom luku u Starom gradu i u njegovoj neposrednoj okolini antika uglavnom sačuvala tek u arheološkom sloju. Što se dogodilo sa stanovništvom, je li grad bio napušten privremeno ili trajno, predmet je raznih teorija.

Doba osnutka novog grada – Rijeke sv. Vida, nije pouzdano utvrđeno. Godine 799. negdje na ovom području odvila se bitka između Hrvata i Franaka. Grad se ne spominje

28 MILIĆ, Bruno: *Razvoj grada kroz stoljeća 2 – Srednji vijek*, Školska knjiga, Zagreb, 1995., str. 36.

29 Ibid., str. 37.

30 POPOVIĆ, Zorž: n.d., str. 321.

Slika na str 30: Riječka oko 1650., autor Giorgio Genova (*Giornale di Fiume*, 28/1865.)

BAROK

Situacija u Hrvatskoj

Reformacija koja se proširila Europom nije u našim krajevima uhvatila duboke korijene. Pokret protureformacije, pod političkim vodstvom dinastije Habsburg i duhovnim vodstvom katoličkih redova, dominikanaca i naročito isusovaca, posrednim i neposrednim mjerama i nastojanjima uspijeva u svojim osnovnim ciljevima – vraća pokolebanu disciplinu klera i učvršćuje položaj katoličke crkve. Isusovci kao „sveti i učeni ljudi“ osvajaju važne pozicije u znanosti i društvu kao svećenici, propovjednici, ispovjednici vladajuće klase i bogatog građanstva te odgojitelji mladeži. U sljedeća dva stoljeća oni preuzimaju monopol u nastavi u svim katoličkim zemljama. Prvo školsko isusovačko kazalište počelo je s djelovanjem 1607. g. u Zagrebu, potom 1629. g. u Rijeci, 1637. g. u Varaždinu, 1718. g. u Slavonskoj Požezi, dok u Dubrovniku, u kojem je isusovački red osnovan još 1604. g., nije zabilježeno.⁴²

U ovom razdoblju otvaraju se i prva gradska kazališta. U Splitu je prije 1742. g. za kazalište adaptirana vijećnica na Narodnom trgu, a potom na isti način vijećnice u Zadru, Šibeniku i Trogiru. U Dubrovniku je arsenal (Orsan) pretvoren u kazalište 1682. godine. Projekt pretvaranja samostana klarisa u Zagrebu u kazalište, iz 1788. g., nije, međutim, realiziran. Učestale su stoga bile predstave u palačama zagrebačkih plemića, a 1752. g. zabilježena je predstava i u biskupskom dvoru. U sklopu palače obitelji Pejačević uredeno je 1797. g. *Amadeovo kazalište*, i to je bila prva prava kazališna dvorana u Zagrebu.⁴³

Rijeka u XVII. i XVIII. stoljeću

Početkom XVII. stoljeća Rijeka ima 3000 stanovnika. U urbanističkom smislu ništa se nije promijenilo, grad je i dalje stiješnjen na uskom prostoru unutar zidina. Na mjestu kuća srušenih u vrijeme mletačkih pohoda podignute su nove.

Gospodari Rijeke, Habsburgovci, koji su pokazivali određenu toleranciju prema upotrebi hrvatskog jezika, nisu bili tolerantni i u pitanju protestantizma. U nastojanju iskorjenjivanja i jedne i druge pojave, naseljavaju u Rijeku tri protureformatorska vjerska reda. Početkom XVII. st. dolaze kapucini, potom isusovci i na kraju benediktinke.⁴⁴

Habsburgovci, iscrpljeni dugotrajnim ratovima, početkom XVII. st. primjenom merkantilističkog ekonomskog modela nastoje pronaći način da oporave carstvo i kraljevstvo. Pod carem Leopoldom I. dolazi do razvoja manufakture, prometa i pomorstva. Tijekom XVII. st., zbog turske prijetnje i venecijanske dominacije u Jadranu, ovaj je razvoj skroman, ali posljednja desetljeća ipak donose obrat. Turska je poražena, venecijanski monopol nad pomorskom trgovinom slabi i otvaraju se vrata slobodnom razvoju trgovine. Car Karlo VI. godine 1717. patentom proglašava slobodu plovidbe Jadranom, a dvije godine kasnije, 18. ožujka 1719., u nastojanju da nađe najpovoljnije luke za izvoz svojih proizvoda, proglašava Rijeku i Trst slobodnim lukama te donosi niz patenata koji stimuliraju strance da se naseljavaju u Hrvatskom primorju. U Rijeku dolaze doseljenici iz Veneta, Furlanije, Gorice i austrijskih zemalja privučeni pomorstvom, zanatima i trgovinom. Jača trgovina žitom, željezom, stočnim proizvodima, medom, voskom, uljem, kožom i duhanom. S urbanističkog stajališta možda je najvažnija njegova odluka da se za podizanje industrije može davati besplatno državno zemljište. Živ razvoj pomorske trgovine, naročito s Levantom i Dalekim istokom, te sveukupni merkantilni razvoj Rijeke odrazio se i na urbani preobražaj grada. Između 1725. i 1728. g. prema projektu inženjera Antuna Matije Weissa izgrađena je Karolińska cesta od Karlovca prema Rijeci i Bakru. Stari grad raste u visinu, što remeti srednjovjekovno mjerilo gradske izgradnje.

42 POPOVIĆ, Zorč: n.d., str. 368.; VANINO, Miroslav: n.d., str. 416, 556, 560.

43 POPOVIĆ, Zorč: n.d., str. 371, 376, 385-386. U zgradi nekadašnjeg kazališta danas je smješten Prirodoslovni muzej. Podatak dobiven ljubaznošću mentora dr. Vladimira Bedenka.

44 Povijest Rijeke, više autora, SO Rijeka i ICR, Rijeka, 1988., str. 124, 127.

Slika na str 36: Rijeka 1766.-1795., autor satnik von Benko (Kriegsarchiv Beč, objavljeno u: Ekl, Vanda: Živa baština)

FIUME VÁROS ÉS TERÜLETE TÉRKÉPE.

HISTORICIZAM

Situacija u Hrvatskoj

Za razliku od ranijih razdoblja, gradnja kazališta u historicizmu je toliko intenzivna da gotovo nema godine kada nije izgrađeno neko kazalište.

Na Hrvatskom teritoriju je Teatro Bajamonti u Splitu prvo kazalište realizirano u ovom razdoblju. Izgrađeno je 1859. g. na inicijativu splitskih autonomna talijanska orijentacije.

Godinu dana kasnije, 1860., u neogotičkom stilu izgrađeno je kazalište u Osijeku. Ono zapravo pripada romantizmu, a ima i mnogo elemenata još ranijih razdoblja – nije samostalna građevina već jedna od zgrada u nizu, a u svojem sklopu ima kazino i hotel.

U Dubrovniku je 1864. g. izgrađen *Bonidin teatar*, također kao jedna od zgrada u nizu, a projektant je bio Emil Vecchietti. Godinu dana kasnije, 1865. godine, Zadar dobiva svoje drugo kazalište, *Teatro Nuovo*, s vanjštinom u neorenesansnom a unutrašnjost u maurskom stilu.

Prema projektu arhitekta Josipa Sladea izgrađeno je između 1865. i 1870. g. kazalište u Šibeniku.

Kazalište u Varaždinu, izgrađeno 1871. g., rano je djelo arhitekta Hermana Gottlicba Helmera koji je izvedbu dobio na natječaju. Prema stilskim karakteristikama još uvijek pripada klasicizmu, ali primjena pomoćnih tehničkih disciplina, primjerice ventilacije, koja je bila prva na našem teritoriju, uvrštava ga u kazališta novog doba.

Između 1883. i 1885. g. Rijeka dobiva novo kazalište, prvo čiju je gradnju inicirala i financirala općina, a čiji su projektanti bili najpoznatiji europski arhitekti kazališta – bečki arhitekti Fellner i Helmer. Osim ovog kazališta izgrađeno je u Rijeci i neorenesansno *Teatro Ricotti-Fenice* te još sedam malih scena.

U Karlovcu je 1892. g. izgrađen *Zorin dom* s kazališnom dvoranom, a u Splitu 1893. g. prema projektu Emila Vecchietija i Ante Bežića izgrađeno je neorenesansna zgrada kazališta kao slobodnostojeća građevina netipičnog tlocrta.

Deset godina nakon Rijeke, 1895. g. isti arhitekti – bečki atelje Fellner i Helmer – koji je ranije već izradio neostvarene projekte, konačno realizirao kazalište u Zagrebu. Radeno je u neobaroknom stilu, kako izvana tako i u unutrašnjosti, kompletno u čeličnoj konstrukciji, a dobilo je i značajan urbani položaj.

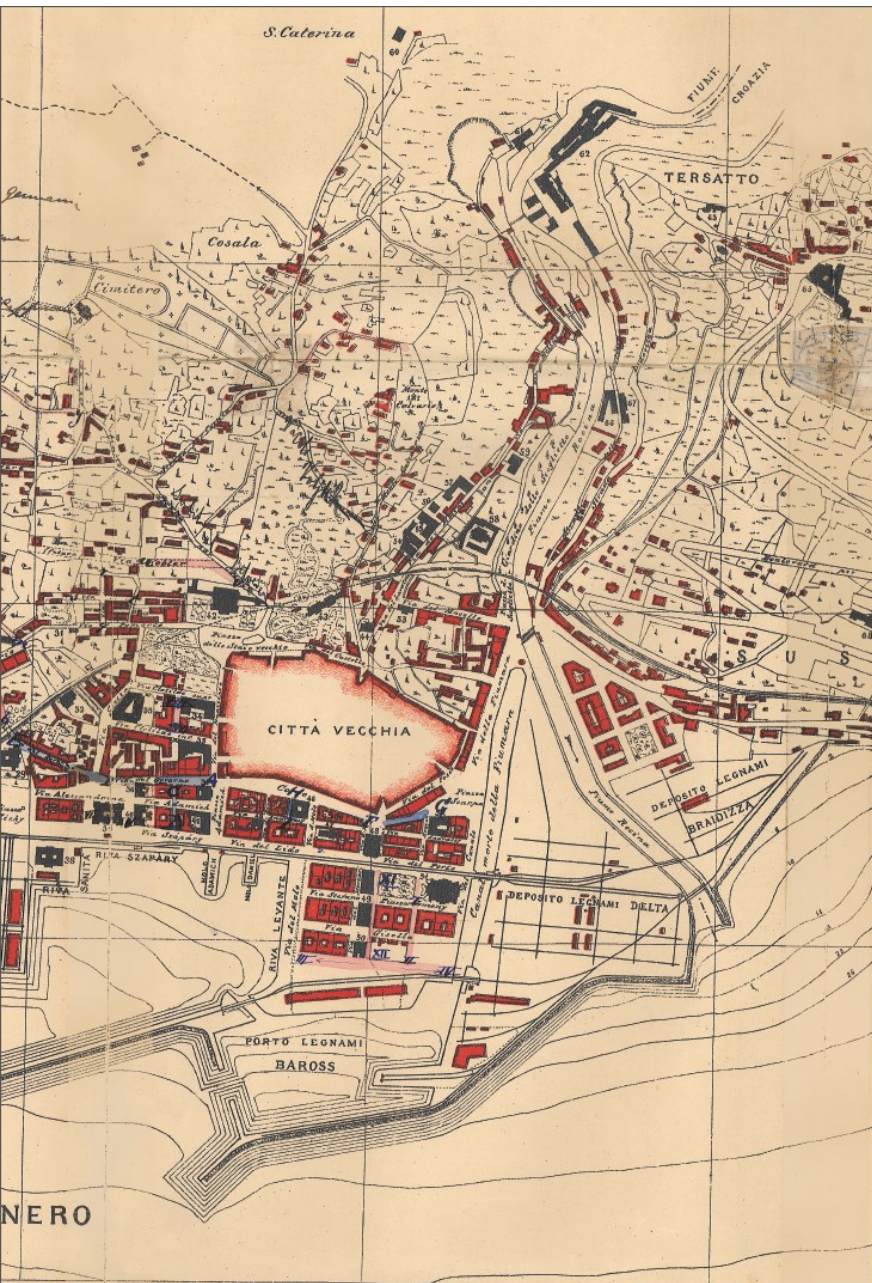
Iste godine prema projektu tršćanskog arhitekta Andrea Berlama u Puli je izgrađeno kazalište *Ciscutti*, kao ugaona građevina, dio većeg bloka. Konačno, razdoblje zaključuje još jedna restauracija hvarskog kazališta – ovaj put u neobaroku.

Razdoblje historicizma i na našem teritoriju bogato je brojnim kazalištima neprofesionalnih udruženja, malim scenama, kao i ljetnim kazalištima, za sada kao i kod ranijih razdoblja, nedovoljno istraženim i dokumentiranim.

Rijeka u drugoj polovici XIX. stoljeća

Nakon Austro-ugarske nagodbe iz 1867. g., kojom je formirana dvojna carevina dolazi do podjele primorja na austrijski i ugarski dio. Istra, Kastav i Kvarnerski otoci pripali su Austriji, a Grobinština i istočna obala Rječine Ugarskoj. Hrvatsko-ugarska nagodba, sklopljena godinu dana kasnije, ostavila je neriješenim status Rijeke. Naknadno ubačenom „Riječkom krpicom“ Rijeka – grad, luka i riječki kotar kao zasebno tijelo (*corpus separatum*) dolaze u nadležnost Mađarske. Stvoren je provizorij poznat kao „Drugi gubernij“, koji je omogućio nesmetan prodor mađarskog kapitala u Rijeku. Dolazi do gospodarskog razvoja grada i pojačane izgradnje prometnih, industrijskih, stambenih i javnih građevina. Od ranih sedamdesetih, kada se koncentrirao sve veći kapital, Rijeka privlači novo stanovništvo i postaje izvor prihoda za mnoge, od najbogatijih do najsiromašnijih, koji u njoj nalaze svoje mjesto.

Slika na str. 182: Prostor teritorija *Corpus separatum*: Gradski kotar i tri podopćine – Kozala, Drenova i Plasse (objavljeno u: Rijeka luka)

SECESIJA

Situacija u Hrvatskoj

Za razliku od ranijeg razdoblja, kada je bilo izgrađeno jako mnogo kazališta na našem teritoriju, ali i upravo zbog te činjenice, u razdoblju secesije realizirano je samo jedno, a izrađeni su projekti za samo dva kazališta. U Splitu je 1904. g. izrađen projekt teatra *Politeama*,⁶⁵¹ ali zapravo potpuno u duhu klasicizma i ranijih razdoblja, gotovo bez obilježja secesije. Godine 1909. Radoslav Bačić publicirao je projekt novog kazališta u Osijeku, koje locira na Žitnom trgu. Uzor ovom kazalištu naglašene germanske inačice secesije bio je „Schauspielhaus“ u Münchenu. Jedino realizirano kazalište jest Teatro Fenice u Rijeci.

Rijeka u prvj četvrtini XX. stoljeća

Prijelaz iz XIX. u XX. st. središnje je razdoblje riječke privredne, ekonomske i urbane ekspanzije. Ipak, nakon prvotno dobrih odnosa grada i prijestolnice, dolazi do zaostajanja odnosa s Budimpeštom, što rezultira u konačnici ostavkom dugogodišnjeg riječkog gradonačelnika Giovannija Ciotte, a zaključne godine starog i prve novoga stoljeća vrhovništvo političkih stranaka u Rijeci i upravu preuzima nov naraštaj autonomaskih intelektualaca: Michele Maylander, Ricardo Zanella i Antonio Vio ml. Obrazovani i spretni, oni će nastojati obraniti riječko autonomastvo.⁶⁵²

Godine 1898. počinje rad na novom regulacijskom planu koji izrađuje Gradski građevni ured pod vodstvom inženjera Paola Grassija. Kako se ne bi ponovila greška iz prošlosti, povedeno je trogodišnje detaljno snimanje terena te izrađene vrlo precizne podloge u mjerilu 1:1.000. Plan je dovršen 1904. g., sljedeće godine prihvatilo ga je riječko Municipalno zastupstvo, da bi tek 1909. g. bio potvrđen od vlasti u Budimpešti. U međuvremenu je 1908. g. donesen novi građevinski pravilnik koji je zamijenio stari, donijet još 1859. g. Prilike na terenu za to su se vrijeme u tolikoj mjeri izmijenile da je plan bilo potrebno stalno korigirati i dopunjavati, sve do 1917. g., kada je konačno usvojen. Nazvan je i Crveni plan (*Piano rosso*).⁶⁵³ Grassijev plan kao i njegovi kasniji derivati predviđali su blokovsku izgradnju višekata u centralnoj zoni, radnička naselja uz postojeće industrijske zone na periferiji te gospodske vile s prostranim vrtovima na obroncima, potvrđujući u prostoru društveno raslojavanje grada kapitalističkog doba. Daljnja izgradnja lučko-željezničke zone i širenje industrijskih postrojenja odvijali se slijedom pojedinačnih organizacijskih i prostornih koncepata, što je imalo za posljedicu gotovo organski rast grada, ne samo u industrijskom već i u svim ostalim područjima.

Što je ondašnjim urbanistima bio prioritet ilustrira P. Grassi u tekstualnom dijelu plana: *Za industriju i trgovinu treba rezervirati sve one terene u ravnici, s kojima je lak saobraćaj i koji se nalaze u blizini mora ili željeznice: tj. prema zapadu čitav teren koji se nalazi uz ulicu Volosko, od Mlake prema granici, a na istoku zemljišta uz Rječinu, od željezničkog vijadukta do gradskog vodovoda. U stvari mislao za praktičnost već je sam od sebe označio spomenuta zemljišta za potrebe industrije.*⁶⁵⁴

Brojno činovništvo uvjetovalo je izgradnju niza stambenih blokova s komfornim stambenim zgradama koje grade bogati posjednici, rentijeri, kojima su najamne stambene zgrade, uz hotele, banke i trgovine bili sigurna mjesta za ulaganje.

651 Politeama?

652 *Povijest Rijeke*, više autora, SO Rijeka i ICR, Rijeka, 1988., str. 232.

653 Sačuvan je samo tekstuani dio plana dok nacrti nisu pronađeni. O izgledu ovog plana ili barem njegovih dijelova svjedoče nam fragmenti plana prisutni u sklopu situacija zgrada koje se u to doba grade, parcijalno sačuvan plan iz 1911. g. kao i Planimetrijski plan Rijeke inženjera Carbonija i Lada iz 1934. g. unutar kojeg je ucrtan Grassijev regulacijski plan, odnosno onaj dio koji se odnosi na područje Starog grada.

654 GRASSI, Paolo: *Relazione intorno al progetto di regolazione ed ampliamento della città di Fiume*, Stabilimento tipo-litografico di E. Mohovich, Fiume (Rijeka), 1904.

Slika na str. 294.: Plan Rijeke iz 1898. godine, detalj (DAR)

MODERNA

Situacija u Hrvatskoj

Dvadesetih godina Zagreb dobiva dva nova scenska prostora. Godine 1929. prema projektu arhitekta Josipa Dryaka iz 1921. g. zagrebačko kino Helios u Frankopanskoj ulici preuređeno je u kazalište. Željelo se stvoriti novu dramsku scenu jer je potražnja za ovim vidom predstava bila velika, a za to tri postojeća varijetetska scenska prostora (kabareca) nisu bila dostatna. Uz to, drama i opera, koje su dijelile zajednički prostor u Hrvatskom narodnom kazalištu imale su od tada svaka svoj prostor. Otrpilike u to doba, 1923. g. nekadašnja streljana na Tuškancu preuređena je za operetno kazalište.

Kazališta kao samostalnih građevina nema, ali se pojavljuju u sklopu većih cjelina. Primjer su Zakladni blok u Zagrebu za koji je proveden natječaj 1929. g. te natječaj iz 1934. g. za Hrvatski kulturni dom na Sušaku, na kojem je pobijedio Josip Pičman, čiji je rad, nešto izmijenjen intervencijom Alfreda Albinija, doživio i realizaciju.

Ovo je razdoblje, međutim, značajno i po nekoliko međunarodnih natječaja za kazališta izvan Hrvatske, na kojima su hrvatski arhitekti ostvarili vrijedne projekte. Prvi je natječaj za operu ukrajinskog grada Harkova, raspisan 1931. g., na kojem je jednu od tri prve nagrade dobio zagrebački arhitekt Zdenko Strižić (u suradnji s Ebbekom). Projekt, jasno, nije realiziran a riječ je bila o konceptualno i stilski izrazito modernom, avangardnom rješenju.

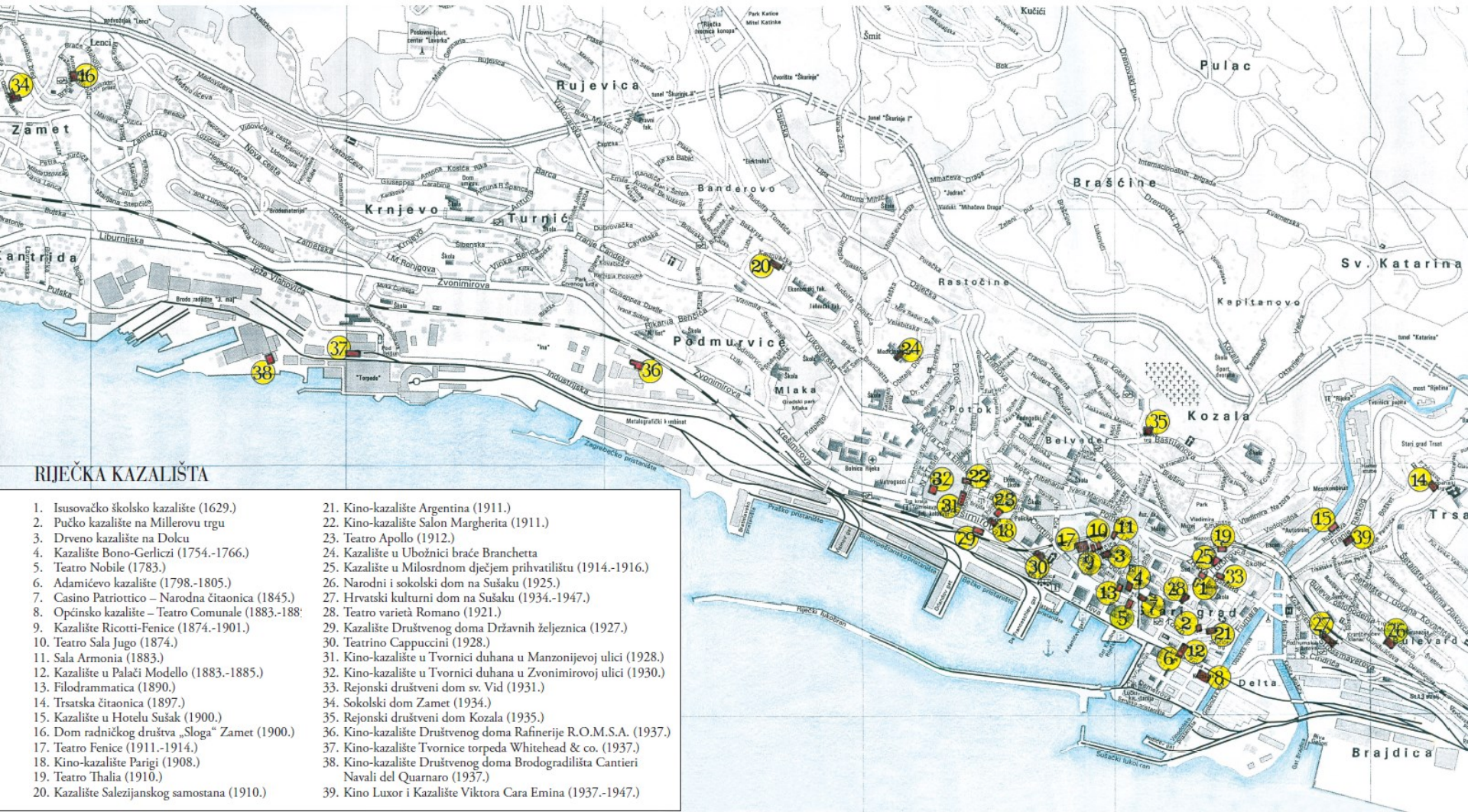
Godine 1939. raspisan je natječaj za dogradnju kazališta u Sarajevu. Prva nagrada nije dodijeljena, a dvije treće nagrade osvojili su Marijan Ivancić, arhitekt iz Zagreba, te Dragan Boltar i Hinko Pserhof, također arhitekti iz Zagreba, a zapažen je i rad arhitekta Ostrogovića iz Sušaka.

Na natječaju za Beogradsku operu 1940. g. jednu od dvije ravnopravne nagrade dobio je rad arhitekta Vladimira Turine i graditelja Hinka Gotvalda, moderno konstruktivističko rješenje potpuno u duhu internacionalnog stila. Drugi jednako ocijenjen rad, onaj rimskih arhitekata Marabota, Orestana, Tasotija, Vanjetija i Rende, bio je prema konceptu, stilu i dojmu sasvim drugačiji – u duhu službene arhitekture Rima, čiji je idejni vođa Piacentini.

Međuratno razdoblje u Rijeci i Sušaku

Cvatući grad Rijeku, zajedno sa Sušakom, Prvi svjetski rat iznimno je teško pogodio. Zamiru sve aktivnosti koje su bile temelj pedesetogodišnjeg prosperitetnog razvoja: luka, brodogradilišta, Rafinerija nafte, Tvornica papira i Tvornica duhana smanjuju proizvodnju i otpuštaju radnike, a manje tvornice propadaju. Dio građana, uglavnom onih bogatijih, iseljava, dio je na bojišnicama, a preostalo stanovništvo dovedeno je na rub egzistencije. Grad ne živi već životari, a ništa bolja situacija nije niti po završetku rata. Ne-definiran politički položaj Rijeke produžit će ratnu agoniju za još nekoliko godina. Grad 1918. g. okupira talijanska, potom srpska te opet talijanska vojska koja ulazi i u Sušak, da bi sljedeće godine uslijedila bizarna povijesna epizoda okupacije od strane svjetskog avanturista i bonvivana, pjesnika Gabriela D'Annunzia, koji na čelu svojih legionara 12. rujna 1919. g. ulazi u Rijeku i u „izgubljenom gradu“ uspostavlja jednoipolgodišnju vladavinu završenu „Krvavim Božićem“ te povlačenjem u siječnju 1921. godine. Specifična riječka situacija pokušava se riješiti Rapalskim ugovorom od 12. studenog 1920. i formiranjem samostalne Države Rijeke. Nakon prvih izbora u travnju 1921. g. i pobjede Autonomnaške stranke Ricarda Zanelle osnovana je Ustavotvorna skupština i uspostavljena regularna civilna vlast u gradu. Riječka se država održala, međutim, vrlo kratko, nepunih godinu dana, do 3. ožujka 1922., kada je slomljena fašističkim pučem, nakon čega su Zanelle i njegovi suradnici prisiljeni pobjeći preko granice u Kraljevicu. Rimskim sporazumom od 27. siječnja 1924. g. Rijeka je pripojena Kraljevini Italiji, osnovana je Kvarnerska provincija (*Provincia del Carnaro*) koja se sastojala od tri kotara: Rijeke, Opatija-Volosko i Ilirska Bistrica.

Slika na str. 378.: Karta Rijeke i okolice iz razdoblja između dvaju svjetskih ratova (DAAR)

RIJEČKA KAZALIŠTA

1. Isusovačko školsko kazalište (1629.)
2. Pučko kazalište na Millerovu trgu
3. Drveno kazalište na Dolcu
4. Kazalište Bono-Gerlici (1754.-1766.)
5. Teatro Nobile (1783.)
6. Adamićevo kazalište (1798.-1805.)
7. Casino Patriottico – Narodna čitaonica (1845.)
8. Općinsko kazalište – Teatro Comunale (1883.-1888.)
9. Kazalište Ricotti-Fenice (1874.-1901.)
10. Teatro Sala Jugo (1874.)
11. Sala Armonia (1883.)
12. Kazalište u Palači Modello (1883.-1885.)
13. Filodrammatica (1890.)
14. Trsatska čitaonica (1897.)
15. Kazalište u Hotelu Sušak (1900.)
16. Dom radničkog društva „Sloga“ Zamet (1900.)
17. Teatro Fenice (1911.-1914.)
18. Kino-kazalište Parigi (1908.)
19. Teatro Thalia (1910.)
20. Kazalište Salezijanskog samostana (1910.)
21. Kino-kazalište Argentina (1911.)
22. Kino-kazalište Salon Margherita (1911.)
23. Teatro Apollo (1912.)
24. Kazalište u Ubožnici braće Branchetta
25. Kazalište u Milosrdnom dječjem prihvatilištu (1914.-1916.)
26. Narodni i sokolski dom na Sušaku (1925.)
27. Hrvatski kulturni dom na Sušaku (1934.-1947.)
28. Teatro varietà Romano (1921.)
29. Kazalište Društvenog doma Državnih željeznica (1927.)
30. Teatrino Cappuccini (1928.)
31. Kino-kazalište u Tvornici duhana u Manzoniyevoj ulici (1928.)
32. Kino-kazalište u Tvornici duhana u Zvonimirovoj ulici (1930.)
33. Rejonski društveni dom sv. Vid (1931.)
34. Sokolski dom Zamet (1934.)
35. Rejonski društveni dom Kozala (1935.)
36. Kino-kazalište Društvenog doma Rafinerije R.O.M.S.A. (1937.)
37. Kino-kazalište Tvornice torpeda Whitehead & co. (1937.)
38. Kino-kazalište Društvenog doma Brodogradilišta Cantieri Navali del Quarnaro (1937.)
39. Kino Luxor i Kazalište Viktora Cara Emina (1937.-1947.)